Journal of Political Science and Legal Studies **Original Article**

Received: 5 January 2026 **Revised: 6 February 2026** **Accepted: 28 April 2026**

ชีวิตใต้เงาเขตแดน: ประสบการณ์ของชุมชนชายแดนในความขัดแย้งไทย–กัมพูชา

Life in the Shadow of the Border: Experiences of Border Communities in the Thai-Cambodian Conflict

นายจรัญ สุทธิรัตน์[1]
Mr.Charun Suttirat

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาประสบการณ์ของชุมชนชายแดนในบริบทความขัดแย้งไทย–กัมพูชา โดยใช้กรอบการวิเคราะห์เชิงพรรณาขยายความที่ผสานแนวคิดเขตแดนศึกษา (Borderland Studies) ความมั่นคงของมนุษย์ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เพื่อชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งชายแดนมิได้เป็นเพียงปัญหาทางกฎหมายระหว่างประเทศหรือการเมืองระดับรัฐ หากเป็นกระบวนการทางอำนาจที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อชีวิตประจำวันของประชาชนในพื้นที่ชายขอบ บทความเริ่มต้นด้วยการอธิบายพัฒนาการของการกำหนดเขตแดนยุคอาณานิคมและคดีปราสาทพระวิหาร ซึ่งสะท้อนบทบาทของแผนที่ กฎหมาย และวาทกรรมอธิปไตยในการทำให้พื้นที่ชายแดนกลายเป็นพื้นที่ความขัดแย้งอย่างยืดเยื้อ ในส่วนการวิเคราะห์ชุมชนชายแดน บทความชี้ให้เห็นโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนอัตลักษณ์ซ้อนทับ ภาษา และเครือญาติข้ามพรมแดน ซึ่งแตกต่างจากกรอบรัฐชาติแบบตายตัว ความขัดแย้งและมาตรการความมั่นคงของรัฐได้สร้างความไม่แน่นอนในชีวิตประจำวัน ทั้งด้านการเดินทาง การศึกษา ศาสนสถาน และเศรษฐกิจชายแดน โดยเฉพาะผลกระทบจากการปิดด่านและการควบคุมพื้นที่ที่ทำให้ครัวเรือนชายแดนเผชิญความเปราะบางทางรายได้และการดำรงชีพ บทความยังวิเคราะห์บทบาทของวาทกรรมชาตินิยมที่ถูกใช้ในทางการเมืองภายใน ซึ่งมีแนวโน้มตอกย้ำความแบ่งแยก “เรา–เขา” และบั่นทอนความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในระดับชุมชน บทความเสนอว่าภายใต้เงื่อนไขความขัดแย้ง ชุมชนชายแดนมิได้เป็นเพียงเหยื่อ หากมีศักยภาพในการสร้างสันติภาพจากล่างขึ้นบน ผ่านการอยู่ร่วมกันในชีวิตประจำวัน ความร่วมมือทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และกลไกไม่เป็นทางการในการจัดการความตึงเครียด บทเรียนจากชายแดนไทย–กัมพูชาจึงชี้ให้เห็นข้อจำกัดของนโยบายชายแดนที่ยึดความมั่นคงของรัฐเป็นศูนย์กลาง และเน้นความจำเป็นในการออกแบบนโยบาย

[1] นักวิชาการอิสระ ; Independent Scholar,Thailand
Corresponding author, e-mail: charunsuttirat54@gmail.com,Tel. 092-783514415

ที่ให้คุณค่ากับความมั่นคงของมนุษย์ การมีส่วนร่วมของชุมชน และศักดิ์ศรีของผู้คนในพื้นที่ชายขอบ เพื่อสร้างสันติภาพที่ยั่งยืนในระยะยาว

คำสำคัญ: ชุมชนชายแดน, ความขัดแย้งไทย–กัมพูชา, เขตแดนศึกษา, ความมั่นคงของมนุษย์, สันติภาพจากล่างขึ้นบน

Abstract

This article examines the lived experiences of border communities in the context of the Thai–Cambodian conflict through a descriptive and interpretive approach informed by Borderland Studies, human security, and human dignity. It argues that border conflicts are not merely matters of international law or interstate politics, but ongoing power processes that profoundly shape the everyday lives of people living at the margins of the nation-state. The article begins by tracing the colonial origins of border demarcation and the Preah Vihear case, highlighting how maps, legal regimes, and discourses of sovereignty have transformed historically fluid spaces into sites of protracted conflict.The analysis of border communities reveals social and cultural structures grounded in overlapping identities, multilingual practices, and cross-border kinship networks that challenge rigid notions of national belonging. State-centered security measures and militarization have generated persistent uncertainty in everyday life, affecting mobility, education, religious spaces, and border economies. In particular, border closures and security controls have intensified economic vulnerability by disrupting informal trade and livelihood strategies that sustain local households. The article also examines how nationalist discourses, mobilized within domestic politics, reinforce “us–them” divisions and undermine long-standing cross-border social relations. At the same time, the article demonstrates that border communities are not passive victims of conflict. Rather, they possess significant capacity to foster bottom-up peace through everyday coexistence, informal cooperation, and locally grounded mechanisms for managing tension. These practices constitute a form of “everyday peace” that persists despite political uncertainty. Drawing lessons from the Thai–Cambodian border, the article highlights the limitations of state-centric security policies and underscores the need for border governance that prioritizes human security, community participation, and human dignity. Such an approach is essential for building

sustainable peace that emerges from the lived realities of border communities, rather than being imposed solely through top-down political and military frameworks.

Keywords: border communities, Thai–Cambodian conflict, borderland studies, human security, bottom-up peacebuilding

1. บทนำ: เขตแดน รัฐชาติ และชีวิตชายขอบ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในระบอบรัฐชาติสมัยใหม่ “เขตแดน” มักถูกทำให้เข้าใจในฐานะเส้นแบ่งทางภูมิศาสตร์ที่มีความชัดเจน แน่นอน และเป็นกลาง อย่างไรก็ตามงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ การเมือง และมานุษยวิทยาจำนวนมาก ชี้ให้เห็นว่า เขตแดนไม่เคยเป็นเพียงเส้นสมมุติบนแผนที่ หากแต่เป็น โครงสร้างอำนาจ ที่รัฐใช้ในการนิยามอธิปไตย ควบคุมทรัพยากร และกำกับชีวิตของผู้คนในพื้นที่ชายขอบอย่างลึกซึ้ง (Thongchai Winichakul, 1994; Anderson, 1991) การกำหนดเขตแดนจึงเป็นกระบวนการทางการเมืองที่เชื่อมโยงกับการสร้าง “รัฐ” และ “ชาติ” ไปพร้อมกัน มากกว่าจะเป็นข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ที่ปราศจากอคติ

ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เขตแดนจำนวนมากรวมทั้งเขตแดนไทย–กัมพูชาเป็นผลผลิตของการจัดระเบียบอาณาเขตในยุคอาณานิคม ซึ่งมักไม่สอดคล้องกับภูมิประเทศ วัฒนธรรม และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนท้องถิ่น (Thongchai Winichakul, 1994; Tagliacozzo, 2005) เส้นเขตแดนดังกล่าวได้แทรกตัวเข้าไปตัดผ่านพื้นที่ชีวิต เครือญาติ และเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม ทำให้ชุมชนชายแดนตกอยู่ในสถานะก้ำกึ่งระหว่าง “การเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ” และ “การถูกควบคุมโดยรัฐ” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความขัดแย้งเขตแดนไทย–กัมพูชาโดยเฉพาะกรณีพื้นที่รอบปราสาทพระวิหาร เป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่า เขตแดนในฐานะโครงสร้างอำนาจสามารถกลายเป็นแหล่งกำเนิดความตึงเครียดและความรุนแรงได้อย่างไร คำพิพากษาของศาลยุติธรรมระหว่างประเทศในปี ค.ศ. 1962 และการตีความเพิ่มเติมในปี ค.ศ. 2013 ได้ยืนยันสถานะทางกฎหมายของพื้นที่บางส่วน แต่ในทางปฏิบัติความคลุมเครือของเส้นเขตแดนและการเมืองภายในของทั้งสองประเทศกลับทำให้ข้อพิพาทดังกล่าวยังคงส่งผลสะเทือนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (International Court of Justice, 1962, 2013; Kasetsiri, 2013)

ในระดับรัฐความขัดแย้งดังกล่าวมักถูกอธิบายผ่านกรอบอธิปไตย ความมั่นคง และศักดิ์ศรีของชาติ ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการสร้างจินตกรรมของชาติที่ทำให้พรมแดนกลายเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่อาจต่อรองได้ (Anderson, 1991) อย่างไรก็ตามการอธิบายความขัดแย้งในลักษณะนี้กลับมีแนวโน้ม บดบังประสบการณ์ของ

ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดน ซึ่งต้องเผชิญกับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายความมั่นคง การทหาร และการควบคุมพื้นที่ของรัฐ (Ngoun, 2016; Wagener, 2012)

สำหรับชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชา ความขัดแย้งไม่ได้หมายถึงเพียงข้อพิพาททางกฎหมายหรือการทูต หากแต่แทรกซึมเข้าไปในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การเดินทาง การทำมาหากิน การค้าขาย การเข้าถึงบริการสาธารณะ ไปจนถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติข้ามพรมแดน การปิด–เปิดด่านชายแดน การเพิ่มกำลังทหาร และการประกาศพื้นที่เสี่ยง ล้วนส่งผลให้วิถีชีวิตที่เคยพึ่งพาความเชื่อมโยงข้ามพรมแดนต้องหยุดชะงักหรือถูกบังคับให้ปรับตัวอย่างฉับพลัน (Walker, 1999; Glassman, 2010)

วาทกรรมชาตินิยมที่รัฐทั้งสองฝ่ายใช้ในช่วงความตึงเครียด มักทำให้ชุมชนชายแดนถูกมองผ่านเลนส์ของ “ความจงรักภักดี” และ “ความมั่นคง” มากกว่าการเป็นมนุษย์ที่มีชีวิตและศักดิ์ศรีของตนเอง ความเป็นไทยหรือความเป็นกัมพูชาถูกทำให้แข็งตัว ขณะที่อัตลักษณ์ซ้อนทับของคนชายแดนซึ่งอาจพูดได้มากกว่าหนึ่งภาษา มีเครือญาติสองฝั่ง และมีความทรงจำร่วมทางวัฒนธรรมกลับถูกลดทอนหรือทำให้กลายเป็นสิ่งต้องสงสัย (Scott, 2009; Ngoun, 2016)

ดังนั้น การศึกษาความขัดแย้งไทย–กัมพูชาจึงไม่อาจจำกัดอยู่เพียงระดับรัฐหรือกฎหมายระหว่างประเทศ หากจำเป็นต้องหันกลับมาพิจารณา เขตแดนในฐานะประสบการณ์ชีวิต (Lived experience) ของชุมชนชายขอบ บทความนี้จึงเสนอให้ทำความเข้าใจเขตแดนไม่ใช่ในฐานะเส้นแบ่งที่ตายตัว แต่ในฐานะพื้นที่ของความไม่แน่นอน การต่อรอง และการดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจของรัฐ โดยมีชุมชนชายแดนเป็นศูนย์กลางของการวิเคราะห์ การให้ความสำคัญกับมุมมองของประชาชนในพื้นที่ชายแดน ไม่เพียงช่วยเติมเต็มช่องว่างของงานศึกษาที่เน้นรัฐเป็นศูนย์กลาง หากยังเปิดพื้นที่ให้เกิดการทบทวนนโยบายชายแดนในอนาคต ว่าจะสามารถออกแบบให้สอดคล้องกับความมั่นคงของมนุษย์และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้มากเพียงใด ท่ามกลางบริบทความขัดแย้งที่ยังไม่สิ้นสุดของความสัมพันธ์ไทย–กัมพูชา

1.2 วัตถุประสงค์ของบทความ

ภายใต้ความขัดแย้งเขตแดนไทย–กัมพูชา การอภิปรายในเชิงวิชาการและเชิงนโยบายมักมุ่งเน้นไปที่ประเด็นอธิปไตย ความมั่นคงของรัฐ และข้อถกเถียงทางกฎหมายระหว่างประเทศเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญกับระดับรัฐเป็นศูนย์กลาง (State-centric approach) ได้ก่อให้เกิดช่องว่างสำคัญในการทำความเข้าใจว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดนซึ่งเป็นพื้นที่ความขัดแย้งโดยตรงนั้น มีประสบการณ์และการรับรู้ต่อสถานการณ์ดังกล่าวอย่างไร (Ngoun, 2016; Wagener, 2012) ช่องว่างดังกล่าวทำให้เสียงของชุมชนชายแดนมักถูกลดทอนให้เป็นเพียง “ผู้ได้รับผลกระทบ” โดยปราศจากสถานะของผู้มีความรู้หรือผู้มีบทบาทในการกำหนดอนาคตของพื้นที่ตนเอง

คำถามหลักของบทความนี้จึงมุ่งสำรวจว่า ชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชามีประสบการณ์ต่อความขัดแย้งเขตแดนอย่างไรในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นในมิติของการดำรงชีพ เศรษฐกิจชายแดน ความสัมพันธ์ทางสังคม อัต

ลักษณ์ และความรู้สึกมั่นคงหรือไม่มั่นคงในชีวิต ภายใต้บริบทที่รัฐใช้มาตรการด้านความมั่นคงและการทหารเป็นกลไกหลักในการจัดการพื้นที่ (Walker, 1999; Glassman, 2010) คำถามนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า ความขัดแย้งไม่ได้เป็นเพียงเหตุการณ์เฉพาะหน้า หากเป็นกระบวนการที่แทรกซึมและหล่อหลอมชีวิตของชุมชนชายแดนอย่างต่อเนื่อง

ในขณะเดียวกันบทความนี้ยังตั้งคำถามรองว่า ประสบการณ์ของชุมชนชายแดนสะท้อนบทเรียนใดต่อการออกแบบนโยบายชายแดนในอนาคต โดยเฉพาะในบริบทที่รัฐยังคงให้ความสำคัญกับกรอบความมั่นคงแบบดั้งเดิม ซึ่งเน้นการควบคุมพื้นที่และการปกป้องอธิปไตย มากกว่าการคำนึงถึงความมั่นคงของมนุษย์และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชนในพื้นที่ (Scott, 2009; Tyner, 2009) บทเรียนจากชีวิตจริงของชุมชนชายแดนอาจช่วยชี้ให้เห็นข้อจำกัดของนโยบายที่มองเขตแดนเป็นเพียงแนวป้องกันของรัฐ มากกว่าพื้นที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนอย่างซับซ้อน

วัตถุประสงค์ของบทความนี้จึงมีสองประการหลัก ประการแรกเพื่อพรรณนาและทำความเข้าใจประสบการณ์ชีวิตของชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชา ภายใต้เงื่อนไขของความขัดแย้งเขตแดน โดยเน้นมุมมองจากล่างขึ้นบน (Bottom-up perspective) ที่ให้ความสำคัญกับเสียง ความทรงจำ และกลยุทธ์การดำรงอยู่ของผู้คนในพื้นที่มากกว่าการอธิบายผ่านกรอบอำนาจของรัฐเพียงฝ่ายเดียว (Ngoun, 2016; Tagliacozzo, 2005) การพรรณนาดังกล่าวช่วยเปิดเผยมิติที่มักถูกมองข้ามในงานศึกษาด้านความมั่นคงและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ประการที่สองบทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์บทเรียนจากประสบการณ์ของชุมชนชายแดนไปสู่ข้อเสนอเชิงแนวคิดสำหรับการออกแบบนโยบายชายแดนในอนาคต โดยตั้งคำถามต่อแนวทางที่รัฐใช้ในปัจจุบันว่าสอดคล้องหรือขัดแย้งกับชีวิตจริงของประชาชนในพื้นที่เพียงใด การออกแบบนโยบายชายแดนที่ยั่งยืนจึงควรเคลื่อนจากกรอบความมั่นคงของรัฐไปสู่กรอบที่มองเขตแดนเป็นพื้นที่ของมนุษย์เป็นพื้นที่ของการอยู่ร่วมกัน และเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนที่ไม่อาจตัดขาดด้วยมาตรการทางทหารเพียงอย่างเดียว(Glassman, 2010; Anderson, 1991)

โดยรวมแล้วคำถามและวัตถุประสงค์ของบทความนี้มุ่งชี้ให้เห็นว่า การทำความเข้าใจความขัดแย้งไทย–กัมพูชาอย่างรอบด้าน จำเป็นต้องเริ่มจากการรับฟังเสียงของผู้คนที่ใช้ชีวิตอยู่ใต้เงาเขตแดน เพราะประสบการณ์ของพวกเขาไม่เพียงสะท้อนผลกระทบของนโยบายรัฐ หากยังเป็นแหล่งความรู้สำคัญที่สามารถนำไปสู่การออกแบบนโยบายชายแดนที่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และเอื้อต่อสันติภาพในระยะยาว

2. กรอบแนวคิดและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดว่าด้วยเขตแดนและพื้นที่ชายขอบ (Borderland Studies)

การศึกษาว่าด้วยเขตแดนและพื้นที่ชายขอบ ได้ท้าทายความเข้าใจแบบดั้งเดิมที่มองเขตแดนเป็นเพียงเส้นแบ่งอาณาเขตระหว่างรัฐชาติ โดยเสนอให้มองเขตแดนในฐานะ พื้นที่ทางสังคมและการเมือง ที่เต็มไปด้วยการต่อรองอำนาจ ความไม่แน่นอน และความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างรัฐกับประชาชนในพื้นที่ (Tagliacozzo, 2005; Walker, 1999) แนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า เขตแดนไม่ใช่พื้นที่ว่างเปล่าที่รอการควบคุมจากรัฐ หากแต่เป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และรูปแบบการดำรงชีวิตที่ดำเนินมาก่อนการถือกำเนิดของรัฐชาติสมัยใหม่

ในกรอบแนวคิดนี้เขตแดนถูกทำความเข้าใจในฐานะ พื้นที่ต่อรองอำนาจ (Space of negotiation) ซึ่งรัฐพยายามแผ่อำนาจเข้าไปกำกับ ควบคุม และจัดระเบียบ ผ่านกฎหมาย มาตรการความมั่นคง และสัญลักษณ์ของอธิปไตย ขณะเดียวกันประชาชนในพื้นที่ชายแดนก็มิได้เป็นเพียงผู้รับอำนาจอย่างเฉื่อยชา หากแต่พัฒนาแนวทางในการปรับตัว ต่อรอง และบางครั้งก็หลีกเลี่ยงอำนาจรัฐ เพื่อรักษาวิถีชีวิตและผลประโยชน์ของตนเอง (Scott, 2009) การต่อรองดังกล่าวอาจปรากฏในรูปของเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ การเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนอย่างยืดหยุ่น หรือการใช้เครือข่ายทางสังคมข้ามรัฐชาติเป็นทรัพยากรในการดำรงชีวิต

งานศึกษาจำนวนมากชี้ว่าเขตแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีลักษณะ “พรุน” (Porous) และยากต่อการควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งสะท้อนข้อจำกัดของรัฐในการกำกับพื้นที่ชายขอบอย่างสมบูรณ์ (Tagliacozzo, 2005; Walker, 1999) ความพรุนดังกล่าวไม่ได้หมายถึงความไร้ระเบียบ หากแต่เป็นรูปแบบของระเบียบทางสังคมที่แตกต่างจากตรรกะของรัฐส่วนกลาง และเปิดพื้นที่ให้เกิดการต่อรองอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง

นอกจากมิติของอำนาจแล้ว แนวคิดการศึกษาว่าด้วยเขตแดนและพื้นที่ชายขอบ ยังเน้นให้เห็นถึงความพร่าเลือนของอัตลักษณ์และอำนาจรัฐ ในพื้นที่ชายแดน งานของ Anderson (1991) และ Thongchai Winichakul (1994) ชี้ให้เห็นว่า การสร้างชาติและเขตแดนเป็นกระบวนการทางจินตกรรมที่ต้องอาศัยแผนที่ ภาษา และสัญลักษณ์ทางการเมือง ในทางกลับกัน ชุมชนชายแดนจำนวนมากกลับมีอัตลักษณ์ที่ซ้อนทับและยืดหยุ่น พวกเขาอาจไม่ได้นิยามตนเองอย่างตายตัวว่าเป็น “คนของรัฐใดรัฐหนึ่ง” หากแต่เป็น “คนพื้นที่” ที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ภาษา และเครือญาติข้ามพรมแดน

ความพร่าเลือนของอัตลักษณ์ดังกล่าวทำให้พื้นที่ชายแดนกลายเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐไม่สามารถทำงานได้อย่างสมบูรณ์ อำนาจของรัฐจึงมักปรากฏในลักษณะเป็นช่วงๆ หรือเฉพาะสถานการณ์ โดยเฉพาะในช่วงที่เกิดความตึงเครียดหรือความขัดแย้ง (Scott, 2009; Glassman, 2010) ในกรณีความขัดแย้งไทย–กัมพูชา รัฐทั้งสองฝ่ายพยายามทำให้อัตลักษณ์ความเป็นชาติแข็งตัว ผ่านวาทกรรมความมั่นคงและการปลุกเร้าชาตินิยม ขณะที่ชีวิตจริงของชุมชนชายแดนกลับดำรงอยู่บนความคลุมเครือและการอยู่ร่วมกันข้ามพรมแดน (Ngoun, 2016)

การนำกรอบแนวคิดการศึกษาว่าด้วยเขตแดนและพื้นที่ชายขอบ มาใช้ในบทความนี้ จึงมีความสำคัญในการทำให้เห็นว่า เขตแดนไทย–กัมพูชาไม่ใช่เพียงพื้นที่พิพาทระหว่างรัฐ หากแต่เป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีชีวิต ซึ่งชุมชนชายแดนต้องต่อรองกับอำนาจรัฐอย่างต่อเนื่อง แนวคิดนี้ช่วยเปิดพื้นที่ทางการวิเคราะห์ให้กับเสียงของผู้คนที่มักถูกทำให้เงียบหายไปในงานศึกษาที่เน้นรัฐเป็นศูนย์กลาง และวางรากฐานให้การทำความเข้าใจความขัดแย้งชายแดนในมิติของประสบการณ์มนุษย์ มากกว่าการมองผ่านกรอบอธิปไตยและความมั่นคงเพียงอย่างเดียว

2.2 แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

แนวคิดความมั่นคงในกรอบรัฐชาติแบบดั้งเดิมมักให้ความสำคัญกับการปกป้องอธิปไตย ดินแดน และความอยู่รอดของรัฐ ผ่านกลไกทางการทหารและการควบคุมด้านความมั่นคงเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา นักวิชาการและองค์กรระหว่างประเทศจำนวนมากได้ตั้งคำถามต่อกรอบคิดดังกล่าว โดยเสนอแนวคิด “ความมั่นคงของมนุษย์” (Human security) ซึ่งมุ่งย้ายจุดศูนย์กลางของความมั่นคงจากรัฐมาสู่มนุษย์ในฐานะปัจเจกและชุมชน (Tyner, 2009) แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า การดำรงอยู่ของรัฐที่มั่นคงไม่ได้หมายความว่าชีวิตของประชาชนจะปลอดภัยหรือมีคุณภาพ หากประชาชนยังต้องเผชิญกับความกลัว ความยากจน และความไม่แน่นอนในชีวิตประจำวัน

ในบริบทพื้นที่ชายแดน แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์มีความสำคัญเป็นพิเศษ เนื่องจากชุมชนชายแดนมักตกอยู่ภายใต้แรงกดดันสองด้านพร้อมกัน ด้านหนึ่งคืออำนาจของรัฐที่พยายามควบคุมพื้นที่ผ่านมาตรการด้านความมั่นคง อีกด้านหนึ่งคือความเปราะบางทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เกิดจากความไม่แน่นอนของเขตแดน (Glassman, 2010) การมองความมั่นคงผ่านเลนส์ของมนุษย์จึงช่วยเปิดเผยให้เห็นว่า นโยบายที่รัฐมองว่า “จำเป็นต่อความมั่นคง” อาจกลายเป็นปัจจัยที่บั่นทอนความมั่นคงของชีวิตประชาชนในพื้นที่ชายแดนเสียเอง แนวคิดนี้ยังเน้นว่าความมั่นคงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการไม่เกิดสงครามหรือการป้องกันภัยคุกคามทางทหาร หากรวมถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การเข้าถึงทรัพยากร การมีงานทำ ความปลอดภัยในชีวิตประจำวัน และการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี (Tyner, 2009) สำหรับชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชา ความมั่นคงจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเปิด–ปิดด่านชายแดน การค้าขาย การเดินทางข้ามพรมแดน และการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐาน มากกว่าประเด็นทางการทหารที่รัฐให้ความสำคัญเป็นลำดับแรก

ควบคู่กับแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ แนวคิดเรื่อง ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Human dignity) ได้รับการหยิบยกขึ้นมาใช้ในการวิเคราะห์ผลกระทบของนโยบายความมั่นคงที่มีต่อชีวิตประชาชน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่รัฐใช้อำนาจอย่างเข้มข้น ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หมายถึงการยอมรับคุณค่าในความเป็นมนุษย์ของปัจเจกและชุมชน โดยไม่ลดทอนพวกเขาให้เป็นเพียงเครื่องมือของรัฐหรือภัยคุกคามต่อความมั่นคง (Anderson, 1991; Scott, 2009) ในบริบทชายแดน แนวคิดนี้ตั้งคำถามต่อการปฏิบัติของรัฐที่มองประชาชนในพื้นที่เป็นเพียง “ผู้ต้องสงสัย” หรือ “ตัวแปรความเสี่ยง” มากกว่าผู้มีสิทธิและเสียงของตนเอง

งานศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่า มาตรการด้านความมั่นคงที่ละเลยศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อาจนำไปสู่ผลลัพธ์ในทางตรงกันข้าม กล่าวคือไม่เพียงไม่สามารถสร้างความมั่นคงอย่างยั่งยืน หากยังทำให้เกิดความรู้สึก ความไม่ไว้วางใจ และการต่อต้านรัฐในระดับชุมชน (Scott, 2009; Ngoun, 2016) สำหรับชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชา การถูกควบคุมการเคลื่อนไหว การตรวจสอบเอกสารอย่างเข้มงวด หรือการถูกจำกัดการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ ล้วนส่งผลต่อความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่และคุณค่าในตนเองของผู้คน

การนำแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มาใช้ในบทความนี้ จึงมีเป้าหมายเพื่อปรับกรอบการมองความขัดแย้งชายแดนจาก “ปัญหาความมั่นคงของรัฐ” ไปสู่ “ปัญหาคุณภาพชีวิตของมนุษย์” การเปลี่ยนกรอบคิดดังกล่าวช่วยให้เห็นว่า สันติภาพในพื้นที่ชายแดนไม่อาจเกิดจากการเสริมกำลังทหารหรือการกำหนดเส้นเขตแดนที่ชัดเจนเพียงอย่างเดียว หากต้องตั้งอยู่บนการเคารพสิทธิ ชีวิต และศักดิ์ศรีของชุมชนชายแดน ซึ่งเป็นผู้แบกรับผลกระทบของความขัดแย้งอย่างแท้จริง

3. พัฒนาการของข้อพิพาทเขตแดนไทย–กัมพูชา

3.1 การกำหนดเขตแดนยุคอาณานิคม: แผนที่ อำนาจ และความคลุมเครือ

การกำหนดเขตแดนระหว่างไทย–กัมพูชาในยุคอาณานิคมมิได้เป็นเพียงกระบวนการทางเทคนิคด้านภูมิศาสตร์ หากแต่เป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างจักรวรรดินิยมกับรัฐในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เขตแดนในความหมายสมัยใหม่ถูก “ผลิตซ้ำ” ผ่านภาษาแผนที่ สนธิสัญญา และระเบียบความรู้แบบตะวันตก ซึ่งมุ่งทำให้พื้นที่ที่เคยยืดหยุ่นและทับซ้อนกันตามวิถีชุมชน กลายเป็นเส้นแบ่งที่แข็งตัวและผูกขาดโดยรัฐ (Winichakul, 1994; Anderson, 1991)

ในกรณีไทย–กัมพูชา สนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะสนธิสัญญา ค.ศ. 1904 และ 1907 ได้กลายเป็นฐานทางกฎหมายของการกำหนดเขตแดน แต่กระบวนการทำแผนที่ในยุคนั้นสะท้อนความไม่สมดุลของอำนาจอย่างชัดเจน แผนที่ภาคผนวกซึ่งจัดทำโดยเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสถูกใช้เป็นหลักฐานทางกฎหมายในเวลาต่อมา แม้จะมีข้อโต้แย้งเรื่องความถูกต้องเชิงเทคนิคและการรับรู้ของฝ่ายสยามก็ตาม (ICJ, 1962; Thongchai, 1994) ความคลุมเครือนี้ไม่ได้เป็นอุบัติเหตุ หากเป็นผลพวงของตรรกะอาณานิคมที่มองแผนที่เป็นเครื่องมือยืนยันอธิปไตย มากกว่าการสะท้อนชีวิตจริงของผู้คนในพื้นที่ชายแดน

งานศึกษาด้านการศึกษาชายแดนชี้ให้เห็นว่า ก่อนการแทรกแซงของรัฐสมัยใหม่ พื้นที่ชายแดนไทย–กัมพูชาเป็น “พื้นที่พร่าเลือน” (Fuzzy space) ที่ชุมชนมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนอย่างต่อเนื่อง การเดินทาง การค้าขาย และพิธีกรรมทางศาสนาไม่ได้ถูกจำกัดด้วยเส้นแบ่งตายตัว (Walker, 1999; Scott, 2009) อย่างไรก็ตาม การทำให้แผนที่กลายเป็นเครื่องมือทางกฎหมายและการทหาร ได้

เปลี่ยนพื้นที่เหล่านี้ให้เป็นแนวหน้าของรัฐ (Frontier of the state) ซึ่งความคลุมเครือในอดีตกลับกลายเป็นแหล่งกำเนิดความขัดแย้งในปัจจุบัน

คดีปราสาทพระวิหารต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศในปี ค.ศ. 1962 เป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนอำนาจของแผนที่เหนือประสบการณ์ของชุมชน แม้ศาลจะตัดสินโดยอาศัยหลักฐานทางกฎหมายระหว่างประเทศ แต่ผลของคำตัดสินได้ส่งแรงสั่นสะเทือนไปยังชีวิตประจำวันของประชาชนชายแดน ทั้งในแง่ความมั่นคง การเข้าถึงทรัพยากร และอัตลักษณ์ความเป็นเจ้าของพื้นที่ (ICJ, 1962; Glassman, 2010) เส้นแบ่งที่ถูกตรึงบนกระดาษจึงแปรสภาพเป็นเส้นแบ่งทางอารมณ์และการเมืองในชีวิตจริง

โดยสรุป การกำหนดเขตแดนยุคอาณานิคมในบริบทไทย–กัมพูชา แสดงให้เห็นว่า “แผนที่” มิได้เป็นเพียงภาพแทนพื้นที่ หากเป็นเทคโนโลยีของอำนาจที่ทำให้ความคลุมเครือกลายเป็นปัญหาทางการเมืองระยะยาว การทำความเข้าใจพัฒนาการของข้อพิพาทจึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปมองเขตแดนในฐานะผลผลิตทางประวัติศาสตร์มากกว่าความจริงที่เป็นกลางและตายตัว ซึ่งเป็นจุดตั้งต้นสำคัญในการออกแบบนโยบายชายแดนที่คำนึงถึงชีวิตและศักดิ์ศรีของชุมชนในอนาคต

3.2 คดีปราสาทพระวิหารและผลสะเทือนทางการเมือง

มิติทางกฎหมายระหว่างประเทศ และการเมืองภายในกับการปลุกกระแสชาตินิยม คดีปราสาทพระวิหารเป็นจุดตัดสำคัญระหว่างกฎหมายระหว่างประเทศกับการเมืองภายในของรัฐชาติไทย–กัมพูชา คำพิพากษาศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ (International Court of Justice: ICJ) เมื่อปี ค.ศ. 1962 ซึ่งวินิจฉัยให้ปราสาทพระวิหารตกอยู่ภายใต้อธิปไตยของกัมพูชา โดยอาศัยหลักการยอมรับแผนที่ (Map acceptance) และพฤติการณ์ของรัฐ (Conduct of states) ได้กลายเป็นบรรทัดฐานสำคัญของกฎหมายเขตแดนสมัยใหม่ (ICJ, 1962; Shaw, 2017) อย่างไรก็ดีในมุมมองของรัฐไทยคดีดังกล่าวถูกจดจำในฐานะ “ความสูญเสียทางอธิปไตย” มากกว่าการเรียนรู้เชิงกฎหมาย ส่งผลให้ประเด็นเขตแดนถูกทำให้เป็นเรื่องอารมณ์และศักดิ์ศรีของชาติ มากกว่าประเด็นเชิงเทคนิคและมนุษยธรรม

ในเชิงกฎหมายระหว่างประเทศ คดีพระวิหารสะท้อนข้อจำกัดของกลไกตุลาการระหว่างประเทศที่มุ่งตัดสินข้อพิพาทระหว่างรัฐ โดยมิได้ออกแบบมาเพื่อรับฟังเสียงของชุมชนชายแดนซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรง (Hannum, 1996) เส้นเขตแดนที่ได้รับการยืนยันในระดับศาลจึงไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับชีวิต ความทรงจำ และการใช้พื้นที่ของประชาชนในพื้นที่จริง ความตึงเครียดดังกล่าวทวีความชัดเจนขึ้นเมื่อศาลมีคำวินิจฉัยเพิ่มเติมในปี ค.ศ. 2013 เกี่ยวกับการตีความคำพิพากษาเดิม ซึ่งยิ่งตอกย้ำความรู้สึกค้างคาใจในสังคมไทย แม้ในทางกฎหมายจะมีความชัดเจนมากขึ้นก็ตาม (ICJ, 2013)

ผลสะเทือนสำคัญประการหนึ่งของคดีพระวิหารคือการถูกนำไปใช้เป็นทรัพยากรทางการเมืองภายใน โดยเฉพาะในช่วงที่การเมืองไทยเผชิญความไม่มั่นคง การอ้างอิง “ภัยคุกคามจากภายนอก” และการปลุกกระแสชาตินิยมกลายเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรม (Legitimacy) ให้กับกลุ่มการเมืองและสถาบันอำนาจบางส่วน

(Connors, 2007; McCargo, 2009) วาทกรรมว่าด้วยการปกป้องอธิปไตยถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อ การเคลื่อนไหวทางการเมือง และนโยบายความมั่นคง จนบดบังข้อเท็จจริงว่าความขัดแย้งดังกล่าวมีรากฐานจากโครงสร้างอาณานิคมและกฎหมายระหว่างประเทศ มากกว่าความผิดหรือความชอบธรรมทางศีลธรรมของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

3.3 ความขัดแย้งร่วมสมัยและการทหารในพื้นที่ชายแดน

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา ข้อพิพาทไทย–กัมพูชาได้กลับมาปรากฏในรูปแบบของความตึงเครียดทางทหารในพื้นที่ชายแดน โดยเฉพาะบริเวณรอบปราสาทพระวิหารและพื้นที่ใกล้เคียง การส่งกำลังทหาร การปะทะเป็นระยะ และการประกาศพื้นที่ความมั่นคง ได้เปลี่ยนชีวิตประจำวันของชุมชนชายแดนให้ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของความไม่แน่นอนอย่างต่อเนื่อง (Glassman, 2010; Pavin, 2014) พื้นที่ซึ่งเคยเป็นแหล่งทำมาหากินและการสัญจรถูกทำให้เป็นเขตต้องห้ามหรือพื้นที่เสี่ยงภัย ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจฐานรากและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนที่ดำรงอยู่มาอย่างยาวนาน

ในเชิงนโยบาย ความขัดแย้งร่วมสมัยมักถูกกรอบด้วยแนวคิดความมั่นคงแบบดั้งเดิม (State-centric security) ที่ให้ความสำคัญกับการควบคุมดินแดนและการแสดงแสนยานุภาพทางทหาร มากกว่าความมั่นคงของมนุษย์ (Human security) ของประชาชนในพื้นที่ (UNDP, 1994) การทหารในพื้นที่ชายแดนจึงมิได้เป็นเพียงมาตรการป้องกันภัยจากรัฐเพื่อนบ้าน หากยังเป็นกระบวนการทำให้ชีวิตของชุมชนถูกทำให้เป็น “ชายขอบซ้ำซ้อน” ทั้งในเชิงภูมิศาสตร์ การเมือง และสังคม

งานศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่า การทหารในพื้นที่ชายแดนมีแนวโน้มสร้างความกลัวและความไม่ไว้วางใจระหว่างชุมชนสองฝั่งพรมแดนทั้งที่ในระดับชีวิตประจำวัน ชุมชนเหล่านี้มีประวัติการพึ่งพาอาศัยและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (Scott, 2009; Walker, 1999) ความขัดแย้งร่วมสมัยจึงมิได้เป็นผลจากความเป็นศัตรูของประชาชน หากเป็นผลของโครงสร้างรัฐชาติที่จัดวางเขตแดนเป็นพื้นที่แข่งขันเชิงอำนาจ กล่าวโดยสรุป ความขัดแย้งไทย–กัมพูชาในระยะร่วมสมัยสะท้อนความย้อนแย้งระหว่างการเมืองระดับรัฐกับชีวิตระดับชุมชน การทหารและวาทกรรมความมั่นคงอาจสร้างความชัดเจนให้กับเส้นเขตแดนในเชิงสัญลักษณ์ แต่กลับทำให้ชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ใต้เงาเขตแดนต้องเผชิญกับความเปราะบางมากยิ่งขึ้น บทเรียนจากประสบการณ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการออกแบบนโยบายชายแดนในอนาคตที่ก้าวพ้นกรอบชาตินิยมและการทหาร ไปสู่การให้คุณค่ากับศักดิ์ศรีและความมั่นคงของมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

4. ชุมชนชายแดนในฐานะ “ผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง”

4.1 โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชายแดน

ชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชามีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากภาพจำของรัฐชาติแบบศูนย์กลางนิยม โครงสร้างสังคมของพื้นที่เหล่านี้ตั้งอยู่บนความหลากหลายทางภาษา ชาติพันธุ์ และเครือญาติที่ทอดข้ามพรมแดน

การเมืองอย่างต่อเนื่อง ภาษาเขมรและภาษาไทยถิ่นอีสานใต้ถูกใช้ควบคู่กันในชีวิตประจำวัน สะท้อนการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์แบบพหุซ้อนที่ไม่สามารถจำกัดอยู่ภายใต้กรอบสัญชาติเดียวได้ (Keyes, 2002; Walker, 1999) ความเป็น “ชายแดน” ในความหมายของชุมชนจึงมิใช่เส้นแบ่ง หากเป็นพื้นที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคมที่สั่งสมมาอย่างยาวนาน

เครือญาติข้ามพรมแดนเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตชุมชน การแต่งงาน การช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ และพิธีกรรมทางศาสนามักดำเนินไปโดยไม่คำนึงถึงเส้นเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ (Scott, 2009) ก่อนที่ความขัดแย้งจะทวีความตึงเครียด พรมแดนเป็นเพียงจุดผ่านที่ยืดหยุ่น ซึ่งเอื้อต่อการค้าขายและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ดี เมื่อรัฐเข้ามาทำให้พรมแดนกลายเป็นพื้นที่ควบคุมและเฝ้าระวัง เครือญาติและอัตลักษณ์แบบข้ามชาติกลับถูกทำให้เป็นสิ่งต้องสงสัย และบางครั้งถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคง (Anderson, 1991; Winichakul, 1994)

ในมิติทางวัฒนธรรม ศาสนสถานโดยเฉพาะวัดและศาสนสถานโบราณในพื้นที่ชายแดนมีบทบาทเป็นศูนย์กลางทางจิตใจและประวัติศาสตร์ร่วมของชุมชนสองฝั่งพรมแดน ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่เหล่านี้มิได้ผูกติดกับรัฐชาติ หากเชื่อมโยงกับความทรงจำร่วมและความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม (Tambiah, 1976) การทำให้ศาสนสถานกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งอธิปไตยของรัฐจึงก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างความหมายทางการเมืองกับความหมายทางวัฒนธรรมในชีวิตของชุมชนชายแดน

4.2 ชีวิตประจำวันภายใต้ความไม่แน่นอน: ความกลัวและความคุ้นชินกับความขัดแย้ง

ความขัดแย้งไทย–กัมพูชาได้แทรกซึมเข้าสู่ชีวิตประจำวันของชุมชนชายแดนในลักษณะที่ทั้งเป็นรูปธรรมและนามธรรม การเดินทางข้ามพื้นที่ซึ่งเคยเป็นเรื่องปกติกลับกลายเป็นกิจกรรมที่ต้องคำนวณความเสี่ยง ด่านตรวจ การปิดพรมแดนชั่วคราว และการประกาศพื้นที่ความมั่นคง ส่งผลให้การเข้าถึงตลาด โรงเรียน และสถานพยาบาลเต็มไปด้วยความไม่แน่นอน (Glassman, 2010; Pavin, 2014) สำหรับประชาชนในพื้นที่ เส้นเขตแดนจึงมิได้เป็นเพียงเส้นบนแผนที่ หากเป็นข้อจำกัดที่กำหนดจังหวะชีวิตในแต่ละวัน

ในด้านการศึกษา เด็กและเยาวชนในชุมชนชายแดนต้องเผชิญกับความเปราะบางเป็นพิเศษ โรงเรียนบางแห่งต้องปิดการเรียนการสอนในช่วงที่สถานการณ์ตึงเครียด ขณะที่ครอบครัวจำนวนไม่น้อยลังเลที่จะส่งบุตรหลานเดินทางไกลผ่านพื้นที่เสี่ยง (UNDP, 1994) การขาดความต่อเนื่องทางการศึกษาไม่เพียงส่งผลต่อโอกาสในชีวิตของเยาวชน แต่ยังตอกย้ำวงจรความเหลื่อมล้ำระหว่างศูนย์กลางกับชายขอบให้ดำรงอยู่ต่อไป

ศาสนสถานซึ่งเคยเป็นพื้นที่แห่งความสงบ กลับถูกแทรกแซงด้วยตรรกะความมั่นคงในช่วงความขัดแย้งร่วมสมัย การจำกัดการเข้าถึงหรือการใช้พื้นที่ศาสนาเพื่อวัตถุประสงค์ทางการทหาร ได้บั่นทอนบทบาทของศาสนสถานในฐานะพื้นที่เยียวยาทางจิตใจของชุมชน (Tambiah, 1976; Hannum, 1996) สำหรับชาวบ้าน ความศักดิ์สิทธิ์และความกลัวจึงดำรงอยู่ควบคู่กันอย่างย้อนแย้ง

อย่างไรก็ดีสิ่งที่โดดเด่นในประสบการณ์ของชุมชนชายแดนคือความสามารถในการ “ทำให้ความไม่แน่นอนกลายเป็นเรื่องคุ้นชิน” ความกลัวต่อเสียงปะทะ การเคลื่อนกำลังทหาร และข่าวสารความขัดแย้ง ถูกหลอมรวมเข้ากับชีวิตประจำวันจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของความปกติใหม่ (new normal) ของพื้นที่ชายแดน (Scott, 2009) ความคุ้นชินนี้มิได้หมายถึงการยอมรับ หากเป็นกลไกการอยู่รอดของชุมชนภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ตนไม่สามารถควบคุมได้

โดยสรุปการมองชุมชนชายแดนในฐานะ “ผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง” ช่วยเปิดเผยช่องว่างระหว่างนโยบายความมั่นคงระดับรัฐกับชีวิตจริงของประชาชน โครงสร้างสังคม วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของชุมชนสะท้อนให้เห็นว่า ความขัดแย้งไทย–กัมพูชาไม่ใช่เพียงปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ หากเป็นประสบการณ์ที่ฝังลึกในวิถีชีวิตของผู้คนซึ่งดำรงอยู่ใต้เงาเขตแดนอย่างต่อเนื่อง และควรได้รับการรับฟังอย่างจริงจังในการออกแบบนโยบายชายแดนในอนาคต

4.3 การค้าชายแดนและเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ :ตลาดชายแดน แรงงาน และการพึ่งพาซึ่งกันและกัน

เศรษฐกิจชายแดนไทย–กัมพูชาดำรงอยู่บนฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนสองฝั่งพรมแดน โดยมีตลาดชายแดนและกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่เป็นทางการเป็นหัวใจสำคัญ การค้าข้ามแดนในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นสินค้าอุปโภคบริโภค ผลผลิตทางการเกษตร หรือแรงงานรับจ้าง ได้ก่อรูปเป็นเครือข่ายเศรษฐกิจระดับฐานรากที่ยืดหยุ่นและปรับตัวสูง (Walker, 1999; Glassman, 2010) สำหรับชุมชนชายแดน เส้นเขตแดนมิได้เป็นอุปสรรค หากเป็นทรัพยากรที่เอื้อให้เกิดโอกาสในการดำรงชีพ

เศรษฐกิจไม่เป็นทางการในพื้นที่ชายแดนมีบทบาทสำคัญต่อการกระจายรายได้และการลดความเสี่ยงในครัวเรือน การค้าขนาดเล็ก การแลกเปลี่ยนแรงงาน และการขนส่งสินค้าข้ามพรมแดนในรูปแบบไม่เป็นทางการช่วยให้ครัวเรือนสามารถรับมือกับความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจและฤดูกาล (Scott, 2009) แม้กิจกรรมเหล่านี้มักถูกมองจากรัฐในฐานะ “นอกระบบ” หรือ “ผิดกฎหมาย” แต่ในมุมมองของชุมชน เศรษฐกิจดังกล่าวคือกลไกความอยู่รอดที่ฝังรากอยู่ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

แรงงานข้ามพรมแดนเป็นอีกมิติหนึ่งที่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา แรงงานจากฝั่งกัมพูชาเข้ามามีบทบาทในภาคเกษตรกรรม การก่อสร้าง และการค้าชายแดน ขณะที่แรงงานและผู้ประกอบการไทยพึ่งพาตลาดและทรัพยากรจากฝั่งตรงข้าม (Huguet & Punpuing, 2005) ความสัมพันธ์นี้ทำให้พรมแดนกลายเป็นพื้นที่เศรษฐกิจร่วม มากกว่าพื้นที่แข่งขันแบบศูนย์รวมอำนาจของรัฐชาติ

4.4 ผลกระทบจากการปิดด่านและมาตรการความมั่นคง:รายได้ที่หายไปและความเปราะบาง

เมื่อความขัดแย้งไทย–กัมพูชาทวีความตึงเครียด มาตรการความมั่นคงของรัฐ เช่น การปิดด่านชายแดน การจำกัดเวลาเข้าออก และการเพิ่มการตรวจสอบ ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อเศรษฐกิจชายแดน การหยุดชะงักของการค้าข้ามแดนทำให้รายได้ของครัวเรือนลดลงอย่างฉับพลัน โดยเฉพาะกลุ่มผู้ประกอบการรายย่อย แรงงาน

รับจ้าง และพ่อค้าแม่ค้าในตลาดชายแดน (Glassman, 2010; Pavin, 2014) สำหรับชุมชนชายแดน การปิดด่านไม่ได้เป็นเพียงมาตรการชั่วคราว หากเป็นการตัดเส้นเลือดใหญ่ทางเศรษฐกิจของพื้นที่

ความเปราะบางทางเศรษฐกิจยิ่งทวีความรุนแรงเมื่อเศรษฐกิจไม่เป็นทางการซึ่งเคยเป็นกันชนรองรับความเสี่ยง ถูกทำให้เป็นเป้าหมายของการควบคุมและปราบปรามในนามของความมั่นคง (Scott, 2009) ครัวเรือนจำนวนไม่น้อยต้องปรับกลยุทธ์การดำรงชีพ เช่น การลดการบริโภค การก่อหนี้ หรือการย้ายถิ่นชั่วคราว ซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงสร้างครอบครัวและชุมชนในระยะยาว (Huguet & Punpuing, 2005)

ในเชิงโครงสร้าง มาตรการความมั่นคงแบบบนลงล่างสะท้อนช่องว่างระหว่างการกำหนดนโยบายระดับรัฐกับความเป็นจริงทางเศรษฐกิจของพื้นที่ชายแดน การมองพรมแดนในฐานะ “จุดเสี่ยง” ทางความมั่นคง ทำให้เศรษฐกิจชายแดนถูกลดทอนคุณค่าและถูกทำให้เป็นปัญหา มากกว่าการมองว่าเป็นศักยภาพในการสร้างความร่วมมือและสันติภาพ (UNDP, 1994) ผลที่ตามมาคือการเพิ่มความเหลื่อมล้ำและความไม่พอใจในหมู่ประชาชน ซึ่งอาจย้อนกลับมาบ่อนทำลายเสถียรภาพของรัฐเอง

เศรษฐกิจชายแดนและกลยุทธ์การดำรงชีพของชุมชนไทย–กัมพูชาเผยให้เห็นพลวัตของการพึ่งพาและความเปราะบางที่ดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขความขัดแย้ง การทำความเข้าใจเศรษฐกิจไม่เป็นทางการและผลกระทบจากมาตรการความมั่นคงอย่างรอบด้าน จึงเป็นกุญแจสำคัญในการออกแบบนโยบายชายแดนในอนาคตที่ไม่เพียงมุ่งรักษาอธิปไตยของรัฐ แต่ยังคำนึงถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจและศักดิ์ศรีของผู้คนในพื้นที่ชายขอบอย่างแท้จริง

5. อัตลักษณ์ ความเป็นชาติ และความทรงจำของความขัดแย้ง

5.1 อัตลักษณ์ซ้อนทับของคนชายแดน:“คนพื้นที่” กับ “พลเมืองของรัฐ”

อัตลักษณ์ของชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชาดำรงอยู่ในลักษณะซ้อนทับและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาระหว่างความเป็น “คนพื้นที่” ซึ่งผูกพันกับภาษา วัฒนธรรม และเครือญาติข้ามพรมแดน กับความเป็น “พลเมืองของรัฐ” ที่ถูกกำหนดผ่านกฎหมาย สัญชาติ และวาทกรรมชาตินิยม (Anderson, 1991; Winichakul, 1994) สำหรับคนชายแดน ความเป็นชาติไม่ได้เป็นอัตลักษณ์หลักที่ตายตัว หากเป็นกรอบที่เข้ามาซ้อนทับและกำกับการดำรงชีวิตในบริบทเฉพาะ

ในชีวิตประจำวัน คนชายแดนจำนวนไม่น้อยสามารถสลับใช้ภาษาและอัตลักษณ์ตามสถานการณ์ การเป็น “คนไทย” หรือ “คนกัมพูชา” อาจมีความหมายแตกต่างกันไปเมื่ออยู่ต่อหน้าเจ้าหน้าที่รัฐ ตลาดชายแดน หรือในพื้นที่พิธีกรรมทางศาสนา (Keyes, 2002; Walker, 1999) อัตลักษณ์ในลักษณะนี้สะท้อนความสามารถในการต่อรองกับอำนาจรัฐ มากกว่าการขาดความจงรักภักดีต่อชาติ ดังนั้น การมองอัตลักษณ์ซ้อนทับของคนชายแดนเป็นปัญหาความมั่นคง จึงเป็นการลดทอนความซับซ้อนของประสบการณ์มนุษย์ในพื้นที่ชายขอบ

อย่างไรก็ดีเมื่อความขัดแย้งทวีความรุนแรง อัตลักษณ์ซ้อนทับดังกล่าวกลับถูกบีบให้ต้องเลือกข้าง การตรวจสอบเอกสาร การตั้งข้อสงสัยต่อความภักดี และการใช้วาทกรรม “คนใน–คนนอก” ทำให้คนชายแดนต้องเผชิญกับแรงกดดันทางอัตลักษณ์ที่มิได้เกิดจากชุมชนของตนเอง หากมาจากโครงสร้างอำนาจของรัฐชาติ (Connors, 2007)

5.2 ความทรงจำร่วมและบาดแผลทางสังคม:ประสบการณ์ความรุนแรง การอพยพ และการสูญเสีย

ความทรงจำของความขัดแย้งไทย–กัมพูชาไม่ได้จำกัดอยู่ในเหตุการณ์ระดับรัฐหรือการปะทะทางทหาร หากฝังลึกอยู่ในประสบการณ์ชีวิตของชุมชนชายแดน ความรุนแรง การอพยพชั่วคราว และการสูญเสียทรัพย์สินหรือสมาชิกในครอบครัว ได้กลายเป็นบาดแผลทางสังคมที่ถูกส่งต่อผ่านเรื่องเล่า ความเงียบ และพิธีกรรมรำลึก (Connerton, 1989; Tambiah, 1976) ความทรงจำเหล่านี้มิได้ถูกบันทึกอย่างเป็นทางการ หากดำรงอยู่ในระดับชุมชนและครอบครัว

ในหลายพื้นที่ความทรงจำของความไม่ปลอดภัยถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ข้ามรุ่น เด็กและเยาวชนเติบโตมากับเรื่องเล่าเกี่ยวกับการหลบหนี การปิดด่าน และเสียงปะทะ ซึ่งหล่อหลอมทัศนคติต่อพรมแดนและรัฐชาติในแบบที่แตกต่างจากการศึกษาภาคทางการ (Scott, 2009) บาดแผลทางสังคมดังกล่าวจึงมิได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของความรุนแรงในอดีต แต่ยังส่งผลต่อการรับรู้และการตัดสินใจในปัจจุบันของชุมชน

นอกจากนี้การอพยพและการสูญเสียยังสร้างความรู้สึกไม่มั่นคงเชิงอัตลักษณ์ พื้นที่ซึ่งเคยเป็นบ้านกลับถูกทำให้เป็นพื้นที่เสี่ยง ส่งผลให้ความผูกพันกับแผ่นดินและความหมายของ “บ้าน” ถูกสั่นคลอน (Hannum, 1996) ประสบการณ์เช่นนี้สะท้อนข้อจำกัดของนโยบายความมั่นคงที่มองความขัดแย้งในเชิงพื้นที่และอธิปไตย มากกว่ามิติทางอารมณ์และความทรงจำของมนุษย์

5.3 ผลของวาทกรรมชาตินิยมต่อความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน

วาทกรรมชาตินิยมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับความขัดแย้งไทย–กัมพูชา ทั้งในระดับรัฐและสังคม วาทกรรมดังกล่าวมักเน้นการแบ่งแยก “เรา–เขา” และการทำให้ประเด็นเขตแดนเป็นเรื่องศักดิ์ศรีของชาติ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของชุมชนชายแดน (Anderson, 1991; Connors, 2007) ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเศรษฐกิจที่เคยยืดหยุ่นถูกกดทับด้วยความหวาดระแวงและการเหมารวมในระดับชุมชน วาทกรรมชาตินิยมจากส่วนกลางมักขัดแย้งกับประสบการณ์ชีวิตจริงของผู้คน คนชายแดนจำนวนมากมิได้มองเพื่อนบ้านฝั่งตรงข้ามเป็นศัตรู หากเป็นเครือญาติ คู่ค้า หรือเพื่อนร่วมชะตากรรม (Walker, 1999) อย่างไรก็ดี การผลิตซ้ำวาทกรรมชาตินิยมผ่านสื่อและนโยบายรัฐ มีแนวโน้มทำให้ความไม่ไว้วางใจฝังรากลึก และลดพื้นที่ของการสื่อสารและความร่วมมือระดับประชาชน

อัตลักษณ์ ความทรงจำ และวาทกรรมชาตินิยมเป็นมิติสำคัญที่กำหนดประสบการณ์ของชุมชนชายแดนภายใต้ความขัดแย้งไทย–กัมพูชา การทำความเข้าใจอัตลักษณ์ซ้อนทับและบาดแผลทางสังคมของคนชายแดน ช่วยเปิดเผยผลกระทบเชิงลึกของความขัดแย้งที่ไม่ปรากฏในเอกสารทางการ และชี้ให้เห็นความจำเป็นในการออกแบบ

นโยบายชายแดนที่เคารพความหลากหลายทางอัตลักษณ์และฟื้นฟูความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน มากกว่าการตอกย้ำเส้นแบ่งของรัฐชาติเพียงฝ่ายเดียว

6. รัฐ ความมั่นคง และข้อจำกัดของนโยบายชายแดน

6.1 มุมมองรัฐผ่านกรอบความมั่นคง:การทหารและการควบคุมพื้นที่

นโยบายชายแดนของรัฐไทยในบริบทความขัดแย้งไทย–กัมพูชาถูกกำหนดและครอบงำโดยกรอบความมั่นคงแบบรัฐเป็นศูนย์กลาง (State-centric security) ซึ่งให้ความสำคัญกับการรักษาอธิปไตย การควบคุมดินแดน และการป้องกันภัยคุกคามจากภายนอกเป็นหลัก (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998) ภายใต้กรอบคิดดังกล่าว พื้นที่ชายแดนถูกทำให้เป็น “พื้นที่ยุทธศาสตร์” มากกว่าพื้นที่ชีวิต ส่งผลให้การทหารและการเพิ่มกำลังควบคุมกลายเป็นเครื่องมือหลักของรัฐในการจัดการความขัดแย้ง

การทหารในพื้นที่ชายแดนมิได้ทำหน้าที่เพียงป้องปรามรัฐเพื่อนบ้าน หากยังเป็นกลไกแสดงอำนาจอธิปไตยและความเป็นรัฐสมัยใหม่ การตั้งฐานทหาร การลาดตระเวน และการกำหนดเขตควบคุมพิเศษ ถูกใช้เพื่อทำให้เส้นเขตแดนมีความ “มองเห็นได้” และจับต้องได้ในทางการเมือง (Winichakul, 1994) อย่างไรก็ดี มาตรการเหล่านี้มักละเลยผลกระทบต่อชีวิตประจำวันของชุมชนชายแดน ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับการตรวจสอบ การจำกัดการเคลื่อนไหว และบรรยากาศความหวาดระแวงอย่างต่อเนื่อง

ในเชิงแนวคิด การมองความมั่นคงผ่านเลนส์การทหารยังสะท้อนกระบวนการทำให้ประเด็นชายแดนกลายเป็นเรื่อง “ความมั่นคง” (Securitization) ซึ่งเปิดช่องให้รัฐใช้อำนาจพิเศษโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชน (Buzan et al., 1998) ผลที่ตามมาคือพื้นที่ของการเมืองภาคประชาชนและการจัดการความขัดแย้งอย่างสันติถูกจำกัดลง ขณะที่เสียงของชุมชนชายแดนถูกทำให้เงียบงันในนามของความจำเป็นด้านความมั่นคง

6.2 ช่องว่างระหว่างนโยบายกับชีวิตจริงของชุมชน

ช่องว่างสำคัญของนโยบายชายแดนอยู่ที่การขาดกลไกรับฟังและบูรณาการเสียงของชุมชนชายแดนเข้ากับกระบวนการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจเชิงนโยบายมักถูกกำหนดจากส่วนกลาง โดยอาศัยข้อมูลด้านความมั่นคงและการทูต มากกว่าความรู้เชิงประสบการณ์ของผู้คนในพื้นที่ (Scott, 2009) ชุมชนชายแดนจึงถูกลดบทบาทให้เป็นเพียง “ผู้รับผลกระทบ” ไม่ใช่ผู้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

การไม่รับฟังเสียงจากพื้นที่ยังสะท้อนในรูปแบบของนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตจริง เช่น การปิดด่านโดยไม่คำนึงถึงฤดูกาลทางเศรษฐกิจ การจำกัดการเดินทางโดยไม่จัดหาทางเลือกด้านการศึกษาและสาธารณสุข หรือการควบคุมกิจกรรมข้ามพรมแดนโดยไม่แยกแยะระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจฐานรากกับภัยคุกคามด้าน

ความมั่นคง (Glassman, 2010; Pavin, 2014) นโยบายเหล่านี้ไม่เพียงสร้างความเดือดร้อนในระยะสั้น หากยังบ่อนทำลายความไว้วางใจระหว่างรัฐกับประชาชนในระยะยาว

จากมุมมองของความมั่นคงของมนุษย์ (Human security) ช่องว่างระหว่างนโยบายกับชีวิตจริงสะท้อนความล้มเหลวในการให้คุณค่ากับศักดิ์ศรีและความปลอดภัยของประชาชนเป็นศูนย์กลาง (UNDP, 1994) เมื่อรัฐให้ความสำคัญกับเส้นเขตแดนมากกว่าคนที่อาศัยอยู่บนเส้นนั้น ความมั่นคงที่ได้จึงเป็นเพียงความมั่นคงเชิงสัญลักษณ์ไม่ใช่ความมั่นคงที่ยั่งยืน

ข้อจำกัดของนโยบายชายแดนไทย–กัมพูชามิได้อยู่ที่การขาดมาตรการ หากอยู่ที่กรอบคิดที่จำกัดจินตนาการทางนโยบาย การครอบงำของกรอบความมั่นคงแบบทหารและการไม่รับฟังเสียงจากพื้นที่ ทำให้รัฐไม่สามารถเข้าใจและจัดการความซับซ้อนของชีวิตชายแดนได้อย่างแท้จริง บทเรียนจากประสบการณ์ของชุมชนชายแดนชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการปรับกรอบนโยบายจาก “ความมั่นคงของรัฐ” ไปสู่ “ความมั่นคงของมนุษย์” เพื่อเชื่อมรอยต่อระหว่างอธิปไตยกับศักดิ์ศรีของผู้คนในพื้นที่ชายขอบอย่างยั่งยืน

ช่องว่างระหว่างนโยบายชายแดนกับชีวิตจริงของชุมชนมิได้เกิดจากความบกพร่องเชิงปฏิบัติการเพียงอย่างเดียว หากเป็นผลผลิตของกรอบความมั่นคงที่รัฐเป็นศูนย์กลาง ซึ่งกำหนดให้ดินแดน อธิปไตย และการควบคุมพื้นที่เป็นแกนหลักของการรับรู้ปัญหา ภายใต้กรอบดังกล่าว ประชาชนในพื้นที่ชายแดนมักถูกทำให้ปรากฏในฐานะ “ตัวแปรความเสี่ยง” หรือ “ผู้ได้รับผลกระทบ” มากกว่าผู้มีความรู้จากประสบการณ์ตรง ส่งผลให้เสียงของชุมชนไม่ถูกนับเป็นองค์ประกอบสำคัญในการกำหนดนโยบาย เมื่อความมั่นคงถูกนิยามผ่านสายตาของรัฐเพียงฝ่ายเดียว ความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวันของประชาชนเช่น รายได้ การเดินทาง การศึกษา และความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนจึงถูกทำให้เป็นเรื่องรองหรือถูกมองว่าเป็นต้นทุนที่ยอมรับได้ในนามของอธิปไตย ช่องว่างดังกล่าวสะท้อนข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของแนวคิดความมั่นคงแบบรัฐเป็นศูนย์กลาง ซึ่งไม่สามารถอธิบายหรือจัดการความซับซ้อนของชีวิตชายแดนได้อย่างแท้จริง และเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนกรอบไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์มีความจำเป็นในเชิงนโยบาย

7. บทเรียนจากชายแดน: สันติภาพจากล่างขึ้นบน

7.1 บทบาทของชุมชนในการคลี่คลายความขัดแย้ง

ประสบการณ์ของชุมชนชายแดนไทย–กัมพูชาเผยให้เห็นว่า แม้ความขัดแย้งในระดับรัฐจะดำรงอยู่ยาวนาน แต่ในระดับชีวิตประจำวัน ชุมชนยังคงพัฒนากลไกการอยู่ร่วมกันอย่างยืดหยุ่นและสร้างสรรค์ การพึ่งพาซึ่งกันและกันทางเศรษฐกิจ เครือญาติข้ามพรมแดน และการปฏิบัติทางวัฒนธรรมร่วม เป็นฐานสำคัญของการลดแรงปะทะและการจัดการความขัดแย้งในระดับจุลภาค (Walker, 1999; Scott, 2009) การอยู่ร่วมกันในชีวิตประจำวันจึงทำหน้าที่เป็น “สันติภาพเงียบ” ที่ดำรงอยู่ควบคู่กับความตึงเครียดทางการเมือง

ในหลายพื้นที่ชุมชนได้พัฒนาข้อตกลงไม่เป็นทางการ (informal arrangements) เพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรง เช่น การปรับเวลาและเส้นทางการเดินทาง การแบ่งปันทรัพยากร และการใช้ผู้นำชุมชนหรือผู้อาวุโสเป็นตัวกลางในการสื่อสารเมื่อเกิดความเข้าใจผิด (Tambiah, 1976; Glassman, 2010) กลไกเหล่านี้อาจไม่ปรากฏในเอกสารนโยบายของรัฐ แต่มีประสิทธิภาพสูงในการรักษาความสงบในชีวิตประจำวัน และสะท้อนศักยภาพของชุมชนในการเป็นผู้จัดการความขัดแย้งด้วยตนเอง

บทบาทของชุมชนยังปรากฏในรูปแบบของการต่อต้านความรุนแรงอย่างไม่เผชิญหน้า การรักษาความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในระดับครอบครัวและตลาด เป็นการท้าทายวาทกรรม “ศัตรูของชาติ” อย่างเงียบ ๆ และต่อเนื่อง (Anderson, 1991) การปฏิบัติเหล่านี้ช่วยลดการทำให้ผู้อื่นกลายเป็นศัตรู (Dehumanization) และเปิดพื้นที่ของความไว้วางใจในระดับมนุษย์ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของสันติภาพที่ยั่งยืน

7.2 แนวคิดสันติภาพที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

บทเรียนจากชายแดนชี้ให้เห็นข้อจำกัดของแนวคิดสันติภาพที่ยึดรัฐเป็นศูนย์กลาง ซึ่งมักเน้นการเจรจาทางการทูตและข้อตกลงระดับบน โดยละเลยมิติชีวิตและศักดิ์ศรีของผู้คนในพื้นที่ชายขอบ (Galtung, 1996) แนวคิดสันติภาพที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-centered peace) เสนอให้มองความมั่นคงและสันติภาพผ่านประสบการณ์ของประชาชน โดยให้ความสำคัญกับความปลอดภัย การดำรงชีพ และความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแกนหลัก

ในบริบทไทย–กัมพูชา ความร่วมมือข้ามพรมแดนในระดับชุมชน เช่น การจัดตลาดร่วม การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม และการดูแลทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกัน แสดงให้เห็นศักยภาพของสันติภาพจากล่างขึ้นบน (bottom-up peacebuilding) ที่สามารถดำรงอยู่ได้แม้ในสภาวะความไม่แน่นอนทางการเมือง (UNDP, 1994; Scott, 2009) ความร่วมมือเหล่านี้ไม่เพียงช่วยบรรเทาผลกระทบจากความขัดแย้ง แต่ยังสร้างทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการฟื้นฟูความไว้วางใจระหว่างชุมชนสองฝั่งพรมแดน

การยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางยังหมายถึงการยอมรับความหลากหลายทางอัตลักษณ์และประสบการณ์ของคนชายแดน แทนที่จะบังคับให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ชาติแบบเดียว (Connors, 2007) นโยบายสันติภาพที่เรียนรู้จากชายแดนจึงควรเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการออกแบบและดำเนินการ โดยมองพวกเขาไม่ใช่ปัญหา แต่เป็นหุ้นส่วนของสันติภาพ

บทเรียนจากชายแดนไทย–กัมพูชาชี้ให้เห็นว่า สันติภาพมิได้เริ่มต้นจากโต๊ะเจรจาของรัฐเพียงอย่างเดียว หากก่อตัวจากการปฏิบัติเล็กๆ ในชีวิตประจำวันของชุมชน การอยู่ร่วมกัน การพึ่งพา และความร่วมมือข้ามพรมแดนในระดับมนุษย์ เป็นรากฐานสำคัญของสันติภาพที่ยั่งยืน ซึ่งสามารถท้าทายกรอบความมั่นคงแบบเดิม และเปิดทางให้กับนโยบายชายแดนในอนาคตที่เคารพศักดิ์ศรีและเสียงของผู้คนในพื้นที่ชายขอบอย่างแท้จริง ในเชิงปฏิบัติ แนวคิดสันติภาพที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางมิได้หมายถึงการลดทอนบทบาทของรัฐ หากแต่เป็นการปรับบทบาทของรัฐจาก “ผู้ควบคุมพื้นที่” ไปสู่ “ผู้เอื้อให้การอยู่ร่วมกันเกิดขึ้นได้จริง” โดยชุมชนชายแดนควรถูก

ยอมรับในฐานะผู้มีความรู้จากประสบการณ์ตรง และมีศักยภาพในการจัดการความขัดแย้งระดับชีวิตประจำวันผ่านเครือญาติ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมร่วม ขณะเดียวกันรัฐมีหน้าที่สร้างกรอบนโยบายที่ลดการทำให้ชีวิตชายแดนกลายเป็นประเด็นความมั่นคงเกินจำเป็น เปิดพื้นที่ให้กลไกชุมชนและความร่วมมือข้ามพรมแดนดำรงอยู่โดยไม่ถูกทำให้เป็นภัย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนในกรอบนี้จึงไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจฝ่ายเดียว หากเป็นความร่วมมือเชิงหุ้นส่วน (Partnership) ที่ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตน บทเรียนจากชายแดนไทย–กัมพูชาชี้ให้เห็นว่า สันติภาพที่ยั่งยืนไม่อาจถูกสั่งการจากส่วนกลาง หากต้องเติบโตจากการยอมรับศักดิ์ศรี ความหลากหลาย และเสียงของผู้คนที่ใช้ชีวิตอยู่กับพรมแดนทุกวัน

สรุป

บทความได้ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งชายแดนมิได้เป็นเพียงประเด็นทางกฎหมายระหว่างประเทศหรือการเมืองระดับรัฐ หากเป็นกระบวนการทางอำนาจที่ฝังรากลึกในชีวิตประจำวันของชุมชนชายแดนอย่างต่อเนื่อง การกำหนดเขตแดนในยุคอาณานิคม การใช้แผนที่และกฎหมายระหว่างประเทศ ตลอดจนการทหารและวาทกรรมความมั่นคง ได้ทำให้พื้นที่ซึ่งเคยยืดหยุ่นและเชื่อมโยงกันทางสังคมและวัฒนธรรม กลายเป็นพื้นที่ตึงเครียดและเปราะบางสำหรับผู้คนที่อาศัยอยู่ ณ ชายขอบของรัฐชาติ

การวิเคราะห์ชุมชนชายแดนในฐานะ “ผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง” เปิดเผยให้เห็นโครงสร้างสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่บนความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน อัตลักษณ์ซ้อนทับ เครือญาติ และเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ ไม่เพียงเป็นกลไกการดำรงชีพ หากยังเป็นพื้นที่ต่อรองกับอำนาจรัฐและวาทกรรมชาตินิยม ความขัดแย้งและมาตรการความมั่นคงของรัฐได้สร้างความไม่แน่นอนในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การเดินทาง การศึกษา ศาสนสถาน ไปจนถึงรายได้และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งมักไม่ถูกสะท้อนในนโยบายระดับบน

บทความยังชี้ให้เห็นว่าวาทกรรมชาตินิยมและกรอบความมั่นคงแบบรัฐเป็นศูนย์กลาง มีแนวโน้มทำให้ประสบการณ์และบาดแผลทางสังคมของชุมชนชายแดนถูกทำให้เงียบงัน ความทรงจำของความรุนแรง การอพยพ และการสูญเสีย กลายเป็นภาระที่ชุมชนต้องแบกรับโดยลำพัง ขณะที่นโยบายชายแดนยังขาดกลไกการมีส่วนร่วมและการรับฟังเสียงจากพื้นที่อย่างแท้จริง บทเรียนสำคัญจากชายแดนไทย–กัมพูชาคือ ศักยภาพของชุมชนในการสร้าง “สันติภาพจากล่างขึ้นบน” ผ่านการอยู่ร่วมกันในชีวิตประจำวัน ความร่วมมือข้ามพรมแดน และกลไกไม่เป็นทางการที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ประสบการณ์เหล่านี้ท้าทายกรอบคิดความมั่นคงแบบเดิม และชี้ให้เห็นว่าสันติภาพที่ยั่งยืนไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการควบคุมพื้นที่หรือการแสดงอำนาจอธิปไตยเพียงฝ่ายเดียว หากต้องเริ่มจากการยอมรับศักดิ์ศรี ความหลากหลาย และเสียงของผู้คนที่ดำรงชีวิตอยู่ใต้เงาเขตแดนอย่างแท้จริง ในภาพรวมบทความนี้เสนอให้ทบทวนการออกแบบนโยบายชายแดนในอนาคต โดยขยับจากการมองเขตแดนในฐานะปัญหาความมั่นคงของรัฐ ไปสู่การมองเขตแดนในฐานะพื้นที่ชีวิตของมนุษย์ ซึ่งสันติภาพ ความมั่นคง และความยั่งยืน จะ

เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อรัฐเลือกที่จะรับฟัง เรียนรู้ และร่วมเดินไปกับชุมชนชายแดนในฐานะหุ้นส่วนของอนาคต มากกว่าการเป็นเพียงวัตถุของการควบคุมทางการเมืองและการทหาร

เอกสารอ้างอิง

Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). London, UK: Verso.

ASEAN. (2002). *Declaration on the conduct of parties in the South China Sea*. Jakarta: ASEAN Secretariat.

Baird, I. G. (2010). Land, rubber and people: Rapid agrarian changes and responses in southern Laos. *Journal of Peasant Studies, 37*(4), 745–769. https://doi.org/10.1080/03066150.2010.512460

Boonkob, P. (2023). ความขัดแย้งระหว่างประเทศไทยและกัมพูชาเกี่ยวกับพื้นที่ปราสาทพระวิหารและปัญหาเขตแดน. *วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการ มหาวิทยาลัยมหิดล, 10*(2), 243–247.สืบค้น จาก https://so02.tci-thaijo.org/index.php/isshmu/article/view/264461

Chambers, P. (2024). Assessing the political clout of Thailand's "monarchized" military. *Asian International Studies Review, 25*(1), 1–24.

Glassman, J. (2010). *Bounding the Mekong: The Asian Development Bank, China, and Thailand*. Honolulu, HI: University of Hawai'i Press.

Hughes, C. (2003). *The political economy of Cambodia's transition, 1991–2001*. London, UK: Routledge.

International Court of Justice. (1962). *Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Judgment of 15 June 1962*. The Hague: ICJ.

International Court of Justice. (2013). *Request for interpretation of the judgment of 15 June 1962 in the case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand)*. The Hague: ICJ.

Kasetsiri, C. (2013). *Thai–Cambodian relations and the Preah Vihear Temple*. Bangkok, Thailand: Thammasat University Press.

Ngoun, K. (2016). Narrating the national border: Cambodian state rhetoric vs popular discourse on the Preah Vihear conflict. *Journal of Southeast Asian Studies, 47*(2), 211–231. https://doi.org/10.1017/S0022463416000067

Scott, J. C. (2009). *The art of not being governed: An anarchist history of upland Southeast Asia*. New Haven, CT: Yale University Press.

Tagliacozzo, E. (2005). *Secret trades, porous borders: Smuggling and states along a Southeast Asian frontier, 1865–1915*. New Haven, CT: Yale University Press.

Thongchai Winichakul. (1994). *Siam mapped: A history of the geo-body of a nation*. Honolulu, HI: University of Hawai‘i Press.

Thongchai Winichakul. (2016). Remembering/silencing the traumatic past: The ambivalent memories of the October 1976 massacre in Bangkok. *Journal of Southeast Asian Studies, 47*(2), 243–262. https://doi.org/10.1017/S0022463416000055

Tyner, J. A. (2009). *War, violence, and population: Making the body count*. New York, NY: Guilford Press.

Walker, A. (1999). *The legend of the golden boat: Regulation, trade and traders in the borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. Honolulu, HI: University of Hawai‘i Press.

Wagener, M. (2012). Lessons from Preah Vihear: Thailand, Cambodia, and the nature of low-intensity border conflicts. *Journal of Current Southeast Asian Affairs, 31*(3), 27–59.

Yoosuk, U. (2013). The Preah Vihear Temple: Roots of Thailand–Cambodia border dispute. *International Journal of Asian Social Science, 3*(2), 273–285.